

του, ὅποια εἶναι: 1) ἡ δυναμικὴ μορφή τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως ἡ εὐρισκομένη εἰς συνεχῆ καὶ ἀδιάλειπτον ἀλληλεπίδρασιν πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὴν ζωὴν 2) ἡ ἰδιότυπος λειτουργία τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως τοῦ διακρίνειν, συγκρίνειν, συνθέτειν, συνδέειν καὶ διατυπώνειν πᾶν ὅ,τι ἔλαβε χώραν ἐν τῷ παρελθόντι πρὸς τὰ ἐν τῷ παρόντι συμβαίνοντα, 3) ἡ ἰδιότης τοῦ νὰ κατορθώσῃ διὰ τούτων νὰ χωρῆ καὶ ἐξελισσῆται ἐκ τῆς ἀπλῆς λειτουργίας εἰς τὴν σύνθετον καὶ πολυμερῆ σύνδεσιν, σύνθεσιν, διάκρισιν, σύγκρισιν κλπ. 4) ἡ ἰδιότης τοῦ νὰ ἐκδηλωθῆ ἡ οὕτω λειτουργοῦσα ἀτομικὴ συνείδησις καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἐγὼ καὶ ἀτομικὴ συνείδησις, ἀφ' ἑτέρου δ' ὡς ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ ἰδεώδη πληροφοροῦντα περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐξελίξεως καὶ ἀναπτύξεως των διὰ τῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, διὰ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θρησκείας, διὰ τῆς τέχνης τέλος καὶ τῆς συγκροτήσεως τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦ πολιτειακοῦ βίου.

6. Ἐξέλιξις καὶ στάδια αὐτῆς

α'. Ὅρισμός τῆς ἐξελίξεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη εἰς τὰ κατὰ τὸν ψυχικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν βίον, σημαίνει τὴν ἀπὸ κατάστασεως εἰς ἑτέραν κατάστασιν καὶ ἀπὸ ἀντιλήψεως εἰς ἑτέραν ἀντίληψιν ἐξακολουθητικὴν πορείαν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, τὴν συμβαίνουσαν ἐξ ἀλληλεπίδρασεως τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐν γένει ζωὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν. Ἐτερον γνῶρισμα τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἶναι καὶ ἡ ἰδιότυπος πρόοδος εἰς τὰς ἀντιλήψεις, τὰ ἰδεώδη καὶ τὰς τάσεις ἢ βουλήσεις, ἢ συμβαίνουσα κατὰ διαρκῆ ἐπίδρασιν τοῦ παρελθόντος, τὸ ὅποion μεταδίδει πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ διὰ τῆς ἐξελίξεως ἐρχόμενον εἰς φῶς νέον. Διὰ τῆς τοιαύτης ἀλληλεπίδρασεως ἢ ὑπάρχουσα κατάστασις τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς προσλαμβάνει νέα στοιχεῖα πρὸς τὰ ὅποια ἀλληλομοιοῦται καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μετασηματιζομένη, παρουσιάζει καὶ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς δημιουργικότητος ἐν τῇ ἐξελίξει (πρβλ. Bergson, W, Wundt). Ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξ ἀλληλεπίδρασεως προκύπτουσα καὶ αὐτοδημιουργομένη ἐξέλιξις ἀποβαίνει καὶ δημιουργικὴ, διότι καὶ αὐτὴ αὐτὴ ὡς κατάστασις τις ἐκάστοτε, συντείνει εἰς τὴν κατ' ἄλλον τρόπον λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως καὶ ἀλληλεπίδρασιν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν. Διὰ

τοὺς λόγους δ' αὐτοὺς ἀκριβῶς δὲν συμπύπτει ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μεταμορφώσεως, διότι τηρεῖ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παρελθόντος, οὔτε δὲ καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναπτύξεως, διότι δὲν εἶναι μόνον ποσοτική.

Παρακολουθοῦντες τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν ἐν ἡμῖν ἢ εἰς τοὺς ἄλλους, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ παῖς λ. γ. οὔτε διανοεῖται, οὔτε ἐπιθυμεῖ, οὔτε βούλεται κλπ. ὅπως τὸ νήπιον. Ἐνῶ δὲ φαίνεται ὅτι ἔχει ὑποστῆ τεραστίαν μεταβολὴν εἰς ἕκτας ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη αὐτοῦ, ἀναγνωρίζει καὶ ἑαυτὸν ὡς διανύσαντα νηπιώδη τινὰ κατάστασιν, πρὸς τὴν ὅποιαν συνδέεται διὰ τοῦ ἐγὼ αὐτοῦ καὶ τῆς μνήμης. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀδιάκοπος αὕτη ἐξέλιξις λαμβάνει χώραν καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον καὶ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς, ὡς καὶ καθ' ὅλας τὰς φάσεις τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διὰ τοῦτο ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὴν ὡς τὸν σπουδαιότατον ὄρον ζωῆς, τῆς ὑπὸ τύπον συνειδήσεως καὶ πνευματικοῦ ἐν γένει βίου ἐκδηλουμένης.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελίξεως ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις λαμβάνεται συνήθως ὑπὸ δύο ἐκδοχάς: 1) ὡς «ὁδὸς πρὸς τὰ ἄνω» ἦτοι ἀνάπτυξις καὶ πρόοδος ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ πρὸς τὸ σύνθετον, ἀπὸ τῆς ἀγνοίας πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν συνείδησιν, ἀπὸ τῆς πρωτογόνου καταστάσεως πρὸς τὴν ἀκμὴν τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν πλήρη κατανόησιν τῆς πραγματικότητος, καὶ 2) ὡς «ὁδὸς πρὸς τὰ κάτω» ἦτοι διύλισις, ἀποσύνθεσις καὶ ἐκαφυλισμὸς (Degeneration). Ἡ δευτέρα αὕτη ὁμῶς ἐκδοχή, καίτοι ἀνταποκρινομένη πρὸς φαινόμενα χημικὰ, μηχανικὰ, φυσιολογικὰ κλπ. συμβαίνοντα μετὰ πλήρη ἐξέλιξιν ἐνὸς φαινομένου, ἐν τούτοις δὲν φαίνεται νὰ συμβιβάζεται πρὸς τὰς ιδιότητας καὶ τὰς σχέσεις τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Ἡ παρακμὴ καὶ ἡ ὀπισθοδρόμησις ἐν τῇ λειτουργίᾳ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὰς περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις τῆς κοινωνίας, εἶναι φαινομενικαὶ καταστάσεις καὶ ὀφείλονται κυρίως εἰς τὴν πορείαν καὶ εἰς τοὺς ὄρους, ὑφ' οἷς συντελεῖται ἡ ἐξέλιξις. Πνευματικαὶ καὶ ἰδεολογικαὶ κληρονομικαὶ ἐπιδράσεις διὰ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ διὰ τοῦ εἶδους τῆς ἀγωγῆς, δύνανται νὰ ἐπηρεάσωσι μόνον τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἐπιφέρωσι στασιμότητα, ἢ ὀπισθοδρόμησιν. Ἐπίσης εἰς τὴν ὑπὸ μορφήν ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ ἰδεωδῶν ἐκδηλουμένην καὶ ἐξελισσόμενην ἐν γένει πνευματικὴν ζωὴν, ἣς μόνον καὶ σχετικὴν ἐκδηλώσιν ἀποτελεῖ ἡ ἀτομικὴ συνείδησις, δὲν ὑπάρχει στασιμότης ἢ ὀπισθοδρόμησις. Αἱ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη κατὰ τὴν ἐν γένει πνευματικὴν ζωὴν ἐξελλίσσονται μόνον προοδευτικῶς. Τὴν προ-

τόγονον κατάστασιν διαδέχεται ἡ μυθολογική περίοδος, ταύτην ἡ φιλοσοφική ἀνθρωποκεντρική (Ἀρχαία Ἑλλην. Περίοδος) καὶ ἡ περίοδος τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον τὸ θεργανωθὲν ὑπὸ μορφήν κράτους διὰ τῶν Ρωμαίων. Ἀκολουθεῖ ἡ περίοδος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθ' ἣν αἱ ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη στηρίζονται εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἐκ τοῦ παγκοσμίου συνόλου ἐξαρτήσεως, ἔπεται ἡ ἀντίληψις περὶ τῶν σχέσεων τοῦ τοιούτου συνόλου ὡς ἐκδηλοῦνται ἐν τῇ φύσει (ὕλισμός) ἢ ἐν τῇ κοινωνίᾳ (ιστορισμός, ἰδεαλισμός) καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη μετὰ τῶν ἐν γένει ἀντιλήψεων καὶ ἰδεωδῶν τῆς ἐξελισσομένης ἀνθρωπότητος, εἰσδύει εἰς τὰς σχέσεις τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων καὶ προσπαθεῖ κατὰ λόγον καὶ τρόπον νὰ ἐκτιμήσῃ δεόντως τὴν φύσιν (ὕλην) καὶ τὸ πνεῦμα (ἰδέαν, συνείδησιν, ἱστορίαν, παρελθόν). Εἰς τὴν τοιαύτην πορείαν βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὀπισθοδρομήσιν, καὶ ἐκφυλισμόν. Αἱ ἀσθένειαι καὶ αἱ νόσοι τοῦ ἀτόμου, εἴτε κληρονομικαί, εἴτε ἐπίκτητοι, αἱ ἐπηρεάζουσαι τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως, βαθύτερον ἐξεταζόμεναι, σημαίνουσιν ἐπιβράδυνσιν τῆς προοδευτικῆς ἐξελίξεως κατὰ διαφόρους βαθμοὺς καὶ οὐχὶ ὀπισθοδρομήσιν ἢ στασιμότητα. Οὐδεὶς ποτε ἐπανῆλθεν εἰς τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν καὶ εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως τοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ζωῆς. Αἱ κοινωναὶ καὶ τὰ ἔθνη ἐπίσης οὐδέποτε στρέφονται ἢ καταλήγουσιν εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν, ὅθεν ὀρηκτὴ ἢ ἐξελίξις τῶν. Ἡ παρακμὴ καὶ καταστροφή, τὰ ὡς ὀπισθοδρομικὰ λαμβανόμενα βήματα μὴς κοινωνίας, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἐπιβράδυνσις τῆς προοδευτικῆς ἐξελίξεως, προερχομένη εἴτε ἐκ λόγων ἐξωτερικῶν (πολέμων, ὑποδουλώσεων, γεωγραφικῶν συνθηκῶν), εἴτε ἐκ λόγων ἐσωτερικῶν ἢ ἰδιοτήτων αὐτῆς ταύτης τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ὅπως εἶναι οἱ λεγόμενοι ψυχολογικοὶ λόγοι. Καὶ εἰς τοιοῦτους βεβαίως ψυχολογικοὺς λόγους ὀφείλεται ἡ συναίσθησις τῆς παρακμῆς, ὅταν δὲν συμβαίῃ ἡ προοδοκωμένη ἀλματική πρόοδος, ἢ ὅταν λόγῳ μεταβατικῆς τινος περιστάσεως ἀδύνατον νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ἡ συμβαίνουσα προοδευτικὴ ἐξέλιξις.

Ἐκ τῆς τοιαύτης λοιπὸν ἐξετάσεως τῶν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου προκύπτει σαφῶς ὅτι ἡ ἐξέλιξις ἐνταῦθα εἶναι κυρίως προοδευτικὴ. Ἐπομένως ἐξέλιξις τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς συνειδήσεως σημαίνει τὴν ἰδιότροπον δι' ἀλληλεπιδρά-

σεων και άνευ μηχανικῶν νόμων και σχέσεων συμβαίνουσαν πορείαν ἀπὸ τῆς πρωτογένου καταστάσεως πρὸς τὰς κατ' ἐποχὰς ἢ ἡλικίας ὀριζομένας νεωτέρας μορφὰς τῆς συνειδησεως και τῶν περικόσμου και ζωῆς ἀντιλήψεων και τῶν ιδεωδῶν.

β'. Ἱστορικὴ ἐπιδοκῆσις τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως.

Τῆς τοιαύτης ἐξελίξεως ἐννοίαν πάντοτε εἶχεν ἡ ἀνθρωπότης, μόλονότι, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐπικρατουσῶν ἀντιλήψεων και τῶν ιδεωδῶν, διαφύρωσ ἐκάστοτε ἀντελαμβάνετο και ἠρμήνευεν αὐτήν. Αἱ θεογονίαι και αἱ κοσμογονίαι, μετὰ τῶν γενεαλογιῶν, κατὰ τὰς διαφορούς μυθολογίας ἀποτελοῦσαι τραγῆν ἀπόδειξιν τούτου. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ, ὁ Πλάτων, «ὄσῳ» τινα ἐν τῷ αἰωνίῳ «γίγνεσθαι» τῆς ὑπάρξεως, εἰλεῖ τὴν συμβαίνουσαν ἐξέλιξιν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Δημόκριτος και ὁ Ἀναξαγόρας ἐννοοῦσιν ἐξέλιξιν τὴν βαθμιαίαν μεταμῶρφωσιν και παραγωγὴν τῶν ὄντων ἐκ προγενεστέρων στοιχείων και καταστάσεων. Ὁ Ἀναξίμανδρος «ἐξ ἄλλοειδῶν ζῴων» παράγει τὸν ἀνθρώπον, παραδεχόμενος «ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπου». Ὁ Σπείσιππος διδάσκει «τὸ κάλλιστον, τὸ ἀριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι» ὅπως και ὁ Πλάτων και ὁ Ἀριστοτέλης θεωροῦσι τὴν ἐξέλιξιν ὡς μεταβάσιν ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς πρὸς τὸ τελειότερον και ἀπὸ τοῦ ἀπλουστέρου πρὸς τὸ συνθετώτερον (ὄρα Πολ. Πλάτωνος και Πολιτικά Ἀριστοτέλους).

Κατὰ τὸν χριστιανισμόν ἡ ἐξέλιξις εἶναι προόδός τις πρὸς τὸ τέλειον και τὸ ἰδανικόν, ἅτινα περιέχει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἢ δυναμένη νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν οὐρανόν. Ὁ Βίρηναῖος, ὁ Τερτουλιανός, ὁ Γερώνυμος, ὁ ἱερὸς Λύγουστινος και ἄλλοι πλείστοι ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες τοιαύτην τινὰ θεωροῦσι τὴν συμβαίνουσαν ἐξέλιξιν.

Ὁ Gianbatista Vico ὅμως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως ὀρίζων τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν ὡς προόδον, εἰς τὴν πρὸς θεοῦ πίστιν θέτει τὴν ἀφετηρίαν τῆς ἐξελίξεως και παρακολουθεῖ κατόπιν τὴν πορείαν τῆς διὰ τῆς πίστεως και ἀφοσιώσεως τῆς ἀνθρωπότητος εἰς Ἡρώας και ἰδεώδη ἀνθρώπινα πρότυπα, ὅπόθεν τὴν φέρει εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν. ἦτοι εἰς τὴν πλήρη συνείδησιν τῶν σχέσεων, ἀλληλεξαρτήσεων και εἰς τὴν αὐτοσυνειδησίαν. Παρομοίως ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἐξελίξεως ὡς προόδου ἀπὸ τῆς ἀσυνειδησίας πρὸς τὴν πλήρη συνείδησιν, πρὸς τὸν ἀνθρωπισμόν κλπ. ἀπαιτῶμεν καθ' ἅπασαν τὴν φιλοσοφίαν τῶν νεωτέρων χρόνων (Bohlin, Montesquieu,

Turgot, Voltaire, Condorcet, Lessing, Herder, Kant κλπ. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ὅμως τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκδηλοῦνται σαφέστερον, αἱ καὶ πρότερον ὑπολανθάνουσαι ἀντίθετοι ἀντιλήψεις περὶ ἐξελίξεως. Οἱ ἰδεαλισταὶ φιλόσοφοι Fichte, Schelling, Hegel εἰς πνευματικούς κυρίως παράγοντας καὶ εἰς ἀγῶνα τοῦ πνεύματος ἀποδίδουσι τὴν συμβαίνουσαν ἐξέλιξιν, ἐνῶ οἱ ὕλισται στηριζόμενοι εἰς τὰς προόδους καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἰς ὕλικούς παράγοντας καὶ εἰς ἀγῶνας καὶ ἀλληλεπιδράσεις πρὸς τὴν φύσιν ἀπέδιδον τοὺς ὄρους καὶ τὰ αἷτια τῆς γινομένης ἐξελίξεως. Ἡ τοιαύτη δ' ἐκδοχὴ τῆς ἐξελίξεως ἐμορφώθη διὰ τοῦ Spencer καὶ τοῦ Darwin, ὁ ὁποῖος δύο πηγὰς καὶ ἀφετηρίας ἐξελίξεως παραδέχεται : 1) ἐσωτερικὰς, ὅπως εἶναι ἡ ἐνέργεια καὶ ἄσκησις ὠρισμένων σωματικῶν ὀργάνων, ἡ ἔντασις βουλήσεως καὶ ἐνεργείας καὶ ἡ κληρονομικότης καὶ 2) ἐξωτερικὰς, ἦτοι τὸ περιβάλλον τὸ φυσικόν, τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς, τὸν ἀγῶνα πρὸς αὐτοσυντηρησίαν καὶ τὴν φυσικὴν λεγομένην ἐπιλογὴν, καθ' ἣν τὸ ἀσθενέστερον ἐν τῇ φύσει ἀπόλλυται καὶ ἐπικρατεῖ τὸ ἰσχυρότερον.

Τὰς ἀντιθέσεις ταύτας μεταξὺ ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως κατὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας καὶ κατὰ τὴν βιολογίαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἐπιχειρεῖ νὰ συμβιβάσῃ ἡ νεωτέρα ψυχολογία κατόπιν. Αὕτη, λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τόσον τὴν σημασίαν τῆς ὕλης καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ καταστάσεων, ὅσον καὶ τὴν ἰδιοτυπίαν καὶ ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς ζωῆς καὶ ἐμβάθυνσα εἰς τὰς σχέσεις καὶ εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν δύο τούτων παραγόντων, ἦτοι τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος, ἐγεφύρωσε τὸ μεταξὺ τῶν δύο ὡς ἀνωθεωριῶν χάσμα ἀποδείξασα τὴν ἀλληλεξάρτησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ τῶν δύο εἰρημένων παραγόντων καὶ καταλήξασα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει πρόκειται περὶ ἰδιομόρφου ἐξελίξεως τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεων καὶ ἰδεωδῶν. Τοῦτο δὲ πάλιν, διότι αἱ ἐκ τῶν ἐπιδράσεων τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν καταστάσεων τῆς ζωῆς προκύπτουσαι ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ ψυχικῷ καὶ τῷ πνευματικῷ βίῳ εἴτε τῶν ἀτόμων, εἴτε τῶν κοινωνιῶν, φέρουσιν εἰς νέας (ἀντιδράσεις) ἀντιλήψεις, συναισθήματα, βουλήσεις, τάσεις καὶ πράξεις, δι' ὧν πάλιν ἡ κατορθουμένη ἐμβάθυνσις καὶ διεύθυνσις εἰς τὰ κατὰ τὴν φύσιν καὶ ζωὴν νέα προβλήματα παρουσιάζει διὰ νὰ σχηματισθῶσι νέα ἀντιλήψεις, ἰδεώδη κλπ.

γ'. Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελέξεως κατὰ τὸν W. Wundt.

Ὁ W. Wundt ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν μηχανικῶν θεωριῶν περὶ ἐξελέξεως καὶ ἀναπαραγωγῆς νέων δυνάμεων (Spencer) λαμβάνει τὴν ἐξέλιξιν ὡς ἀποτέλεσμα συνδέσεων ψυχικῶν, ἔχουσῶν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ φυσικὰ σώματα, τὴν ἰδιότητα νὰ δημιουργῶσι ψυχικοὺς συντελεστὰς δημιουργούντας νέας καταστάσεις, διὰ τῆς συσχέτισεως καὶ ἀντιθέσεως τῶν κατὰ τὰς ψυχικὰς λειτουργίας. Εἰς τὴν δημιουργικὴν ταύτην σύνθεσιν διὰ συσχέτισεων καὶ ἀντιθέσεων στηρίζονται οἱ γενικοὶ νόμοι τῆς ἐξελέξεως, ἡδηλαδὴ 1) τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, 2) τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν καὶ 3) τῆς δι' ἀντιθέσεων ἐξελέξεως. Διακρίνει δὲ ἀτομικὴν καὶ γενικὴν ἐξέλιξιν παραγούσας πνευματικὰς ἀξίας μὴ ὑπαρξίσας εἰς τὴν εἰδικὴν ποιότητα τῶν προγενεστέρως συνδεδεισῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Καὶ ἡ μὲν ἀτομικὴ ἐξέλιξις προκύπτει ἐκ τοιούτων συνδέσεων δημιουργικῶν διὰ τοῦ φαινομένου τῆς συνειδήσεως, ἡ δὲ γενική, ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξις, κινονίεται μὲν διὰ τῶν ἀτομικῶν συνειδήσεων καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν, συντελεῖται ὅμως διὰ τῆς γλώσσης ὡς μέσου διατυπώσεως καὶ μεταδόσεως τῶν ἐν τῇ συνείδησει συμβαινόντων, τοῦ μύθου, (ὅφ' ὄν ὑποβάλλει τὰς θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις καὶ τὴν τέχνην) καὶ τῶν ἠθῶν (ὑπὸ τὰ ὅποια ἔννοεῖ καὶ τὴν πολιτικὴν ὁργάνωσιν καὶ τὸ δίκαιον). Ἡ γλώσσα ἀναλογεῖ, κατὰ τὸν W. Wundt, πρὸς τὰς παραστάσεις καὶ τὸ γνωστικὸν τοῦ ἀτόμου, ὁ μῦθος (θρησκεία καὶ τέχνη) πρὸς τὸ συναίσθημα, καὶ τὸ ἠθικόν (δίκαιον, πολιτικὴ ὁργάνωσις) πρὸς τὴν βούλησιν.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελέξεως κατὰ τὸν W. Wundt παρουσιάζει πλεῖστα σκοτεινὰ σημεῖα ἀκόμη. Τοῦτο, διότι ἐκ τῶν ἀπλῶν συνδέσεων καὶ ἐκ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων δύναται μὲν νὰ προσδιορισθῇ, δὲν δύναται ὅμως καὶ νὰ ὁρισθῇ ἡ ἐξέλιξις. Ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν συνδέσεων φέρει ἐπίσης τὸν χαρακτήρα ἀπλῆς ὑποθέσεως, ὡπως καὶ οἱ ἐκ ταύτης παραγόμενοι νόμοι τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν καὶ τῆς δι' ἀντιθέσεων ἐξελέξεως. Ἐπειτα κατὰ τὴν παρὰ τοῦ Wundt διάκρισιν ἀτομικῆς καὶ γενικῆς ἐξελέξεως φαίνεται ὑπολανθάνουσα διαφορά τις ὡς πρὸς τὰς ἔννοιαις ἐξελέξεως, τὴν ὅποian ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσωμεν.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐξελέξεως φέρει βεβαίως τὸ γινώρισμα τῆς κατὰ χρονικὰ σημεῖα μεταβάσεως ἢ μεταβιβάσεως ἀπὸ μιᾶς καταστάσεως εἰς ἑτέραν. Ἡ μετάβασις ἢ μεταβίβασις ἀπὸ τῆς A καταστάσεως εἰς τὴν B καὶ ἡ ἐκ ταύτης προκύπτουσα ἀλλοίωσις συμβαίνει ἀναντιρροήτως ἐν ἡμῖν καὶ ὄχι εἰς τὰ περιστοιχίζοντι ἡμῖς ἀντικείμενα τὴν ἀλλαγὴν κα-

ταστάσεων τῶν ὁποίων καὶ τὰς ἀλλοιώσεις ἢ συνειδήσεις ἡμῶν καὶ μόνον ἀντιλαμβάνεται καὶ συσχετίζει πρὸς προηγουμένας καὶ παρούσας καταστάσεις. Αἱ προκύπτουσαι ὁμως οὕτω ἀλλοιώσεις δὲν εἶναι ἀλλοιώσεις παραστάσεων μόνον, ἢ συναίσθημάτων καὶ βουλήσεως, ἀλλ' ἀλλοιώσεις τοῦ συνόλου τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ ἡμῶν βίου, ὡς ἐμφανίζεται οὗτος ὑπὸ τὸν τύπον τῆς συνειδήσεως, ἥτοι τῆς ιδιότητος τοῦ νὰ διακρίνωμεν ἐν ἀντικείμενον ἢ μίαν κατάστασιν, νὰ συγκρίνωμεν ταῦτα, νὰ συνδέωμεν καὶ νὰ διατυπώνωμεν. Διὰ τῶν τοιούτων λοιπὸν μεταβολῶν τῶν καταστάσεων καὶ λειτουργιῶν ἢ φαινομένων, προκαλοῦνται ἀλλοιώσεις ἐν τῇ συνειδήσει, ἥτις διὰ τῆς διακρίσεως, συγκρίσεως καὶ συνδέσεως ἔχει μὲν ἐπίγνωσιν τῆς ἀτομικότητός της (ἐγώ), καθόσον κρατεῖ τὸν κρίκον τῶν ἐναλλασσομένων μεταβολῶν, ἐξελίσσεται ὁμως συγχρόνως, ἥτοι διατίθεται διαφοροτρόπως ἐκάστοτε καὶ λειτουργεῖ (διακρίνει, συγκρίνει, συνδέει καὶ διατυπώνει) κατ' ἄλλην μέθοδον ἢ κατεύθυνσιν. Οὕτω ἐν αἴσθημα, ἢ μία ἀντίληψις γίνεται συνειδητόν, ἥτοι διακρίνεται, συγκρίνεται κλπ. ὑπὸ τὸ κράτος ὅλων τῶν ἐπιδράσεων ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἡμῶν, τὰς ὁποίας τὸ παρὸν διὰ τῶν ἐπιδράσεων καὶ τῶν ἐρεθισμῶν του καλύπτει καὶ συγκρατεῖ εἰς τὸ ὑποσυνειδητόν. Κατὰ ταῦτα δέ, δὲν πρόκειται περὶ συνδέσεων, ἀλλὰ περὶ τοῦ συνόλου τῆς συνειδήσεως, ἢ ὁποία διὰ τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἐπιδράσεων εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν διαδοχικὴν, ἥτοι ἐξέλιξιν. Ἡ δημιουργικὴ δύναμις ἀναφέρεται οὕτω εἰς τὴν συνείδησιν καὶ εἶναι κυρίως δημιουργία νέων σχέσεων καὶ εἴδους ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν φύσιν. Ἄλλ' ἢ συνείδησις ὑφίσταται τὰς ἐπιδράσεις δύο παραγόντων: τῆς φύσεως, ἥτοι τῆς χωρικῆς καὶ χρονικῆς σχέσεως (ἀλλαγῆς θέσεως, καταστάσεως) τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, καὶ τῆς ζωῆς, ἥτοι τῆς ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου τῶν συνειδήσεων, ἥτοι τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἀτομικοῦ παρελθόντος βίου. Ἡ φυσικὴ ἐπίδρασις κατ' ἑαυτὴν θὰ προῦκάλει μὲν ἀλλοιώσεις ἐν τῇ συνειδήσει, δὲν θὰ προῦκάλει ὁμως καὶ τὴν ἐξέλιξιν, ἐὰν ἔλειπεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς κοινωνίας, ἥτοι τῆς ζωῆς. Ἡ συνείδησις τότε θὰ ἦτο ἀπλοῦν ἐνστικτον δεχόμενον ἐπιδράσεις καὶ ἀντιδρῶν καὶ ἀντεπιδρῶν πρὸς ἐρεθισμοὺς φυσικοὺς, ὃ δὲ ἄνθρωπος οὐδόλως θὰ παρήλλασε τῶν κτηνῶν. Τούτου ἕνεκα λοιπὸν ἀναγκαζόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι κυρίως αἱ ἐπιδράσεις τῆς ζωῆς συνδυαζόμεναι πρὸς τὰς φυσικὰς τοιαύτας προκαλοῦσι μετὰ τῶν ἀλλοιώσεων καὶ τὴν ἐξέλιξιν, ἥτοι τὴν διαδοχὴν ἀντιλήψεων, ἰδεωδῶν κλπ.

Ἡ ἀτομικὴ ἐξέλιξις συντελουμένη διὰ τῆς κοινωνικῆς τοιαύτης μᾶς

φέρει εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς τελευταίας κατ' ἀνάγκην, ἐξ ἧς καὶ δι' ἧς προκύπτει ἡ ἀτομικὴ.

Καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς μετάβασις ἀπὸ καταστάσεως εἰς ἑτέραν σὺν τῷ χρόνῳ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς (παρελθόντος καὶ παρόντος, ἤτοι συγχρόνων ἀντιλήψεων καὶ ἰδεωδῶν. Αἱ παραδόσεις καὶ ἡ ἱστορία μιᾶς κοινωνίας ἐν συνδυασμῷ πρὸς κρατούσας ἀντιλήψεις καὶ ἰδεώδη συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ ἀντιδρῶ καὶ ἀντεπιδρῶ αὕτη ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων τῆς φύσεως διὰ κοινῆς ἐργασίας τῶν ἀτόμων, νὰ δημιουργῇ καὶ νὰ παλαίῃ πρὸς ἀνάγκας καὶ προβλήματα, νὰ ἀντλή ἐκ τῆς τοιαύτης πάλης νέας ἀντιλήψεις καὶ νέα ἰδεώδη, νέας θεωρίας καὶ νέας τάσεις, νὰ ἀναπτύσῃ τεχνικὰ μέσα πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεωδῶν, νὰ σχηματίζῃ ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἀληθείας καὶ βεβαιότητος καὶ νὰ μορφώσῃ οὕτω φιλοσοφικὰς θεωρίας, νὰ θεωρῇ καὶ ἐξετάζῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συνειδήσεως, νὰ θεωρῇ καὶ ἐξετάζῃ τὸ ὄρατον, νὰ κανονίζῃ τὰ μέσα τῆς ὕλικῆς τῆς αὐτοσυντηρησίας κλπ. Ἡ ἐξέλιξις λοιπὸν τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ διὰ τούτου καὶ τοῦ ἀτομικοῦ προκύπτει ἐξ ἐπιδράσεων τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τῆς φύσεως, ἐξ ὧν προέρχονται ἀντιδράσεις καὶ διαθέσεις ἤτοι ἀντιλήψεις ὀρισμέναι προκαλοῦσαι προβλήματα καὶ ἀνάγκας καὶ διὰ τούτων, ἰδεώδη, δρᾶσιν καὶ ἐνεργεῖαν. Ὡστε ἡ ἐξέλιξις εἴτε ὑπὸ ἀτομικῆν, εἴτε ὑπὸ γενικὴν μορφήν οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ διαδοχὴ ἀντιλήψεων, ἀναγκῶν καὶ ἰδεωδῶν συντείνουσα διὰ τῆς ἐνεργείας καὶ ἐργασίας πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ἰδεωδῶν εἰς διηνεκὴ ἀλλαγὴν καταστάσεων, ἀντιλήψεων, ἀναγκῶν καὶ ἰδεωδῶν.

δ'. Τὰ στάδια τῆς ἐξελιξεως.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἐξέλιξις, διὰ μεταβάσεως ἀπὸ καταστάσεων εἰς καταστάσεις, ἀπὸ ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ ἰδεωδῶν, εἰς ἕτερα, συντελουμένη, ἀποτελεῖ χρονικῶς τι συμβαῖνον. Τὰ ἐν χρόνῳ συμβαίνοντα ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ κατατάσσωνται καὶ θεωρῶνται κατὰ διαδοχικοὺς βαθμοὺς καὶ χρονικὰ σημεῖα, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τοῦ παρελθόντος, τὸ ὅποῖον παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν παραδόσεων ἀντικειμενικῶς. Εἰς τὴν μακρὰν δὲ σειρὰν τῶν ἀλληλοδιαδεχομένων γεγονότων καὶ τῆς βαθμιαίας ἐξελιξεως παρουσιάζονται κατὰ χρονικὰς περιόδους σταθμοὶ μεταβατικοί, καθ' οὓς συμπληρουμένης τῆς ἐξελιξεως τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἰδεωδῶν, διαδέχονται ταύτας νέαι ἀντιλήψεις καὶ νέα ἰδεώδη. Τὰ σημεῖα ταῦτα ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀποτελοῦσι διαφόρους βαθμούς, ἢ στάδια ἐξ-

λίξεως. Ὡς στάδιον λοιπὸν τῆς ἐξελίξεως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ἐν τῇ κοινωνικῇ πνευματικῇ ζωῇ τὰ ἱστορικά ἐκεῖνα χρονικά σημεῖα, καθ' ἃ ἐν εἶδος ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς μετὰ τῶν ἀναλόγων ἰδεωδῶν ἐξειλίχθησαν διὰ τῆς ὕλικῆς καὶ πνευματικῆς δράσεως μέχρι τοῦ βαθμοῦ ὥστε νὰ μεταβληθῶσιν εἰς νέας ἀντιλήψεις, ἰδεώδη κλπ., διάφορα πρὸς τὰ προκληθέντα. Τὰ χρονικά ταῦτα σημεῖα περιλαμβάνοντα ἐν μὲν τῷ ἀτομικῷ βίῳ δεκαετηρίδας ὀλοκλήρους, χαρακτηρίζονται ὡς ἱστορικαὶ περίοδοι καὶ ἐποχαὶ λαμβάνουσαι τὸ ὄνομα εἴτε ἐξ ἱστορικῶν γεγονότων συντελεσάντων εἰς νέας κατευθύνσεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἴτε ἐκ σπουδαίων ἀνακαλύψεων, ἐφευρέσεων κλπ. Τὰ μεταξὺ τοιούτων χρονικῶν σημεῖων μεταβατικὰ ὄρια εἶναι βεβαίως ἀκαθόριστα καὶ ἀσταθῆ, διότι προπιρασκευάζονται ταῦτα διαρκῶς διὰ τῆς βαθμιαίας ἐξελίξεως, ἣτις συντελεῖται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν δημιουργοῦσα τὴν μετάβασιν ἀπὸ μιᾶς καταστάσεως εἰς ἑτέραν. Οὐχ ἦττον ὅμως λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς ἐξελίξεως ταύτης ἐκ τῶν ἀντιθέσεων εἰς ἃς περιέρονται βαθμηδὸν αἱ περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη, ὡς πρὸς τὰς προηγηθείσας ἀντιλήψεις καὶ ἰδεώδη.

Ὁ W. Wundt διακρίνει τέσσαρα στάδια εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς: 1) Τὸ στάδιον τοῦ «Πρωτογόνου ἀνθρώπου» 2) τὴν περίοδον τοῦ Τοτεμισμοῦ 3) τὴν Περίοδον τῶν «ἠρώων καὶ θεῶν» καὶ 4) τὴν ἐποχὴν «ἀναπτύξεως ἀνθρωπισμοῦ» (1) Τὰ στάδια ταῦτα βεβαίως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διακριθῶσι σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων, εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ φέρῃ ἕκαστον στάδιον ἐξελίξεως τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γενικῆς κατευθύνσεως τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Οὔτε σταθερὰ χρονικά ὄρια ἱστορικά εἶναι δυνατόν κατὰ τὸν W. Wundt νὰ τεθῶσι καὶ νὰ καθορισθῇ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος ἑκάστου σταδίου.

Εἰς τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὡς ἄνω τεσσάρων σταδίων τῆς ἐξελίξεως κατέληξεν ὁ W. Wundt παραδεχθεὶς μίαν σχετικὴν πρωτογόνον κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζονται ἀρχαὶ πάσης ἐξελίξεως. Αἱ ἀρχαὶ αὗται φαίνονται κατ' αὐτὸν εἰς τὸ ἐλάχιστον τῆς πνευματικῆς δράσεως καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος κατὰ τὰς κοινωνικὰς του σχέσεις παρουσιάζεται ὡς Ὀρδὴ ἐξηρητημένη καθ' ὀλοκληρίαν ἐκ τῆς φύσεως. Περιβολή, τροφή, ὄπλα καὶ ἄλλα τεκμήρια πολιτισμοῦ ἀποτελοῦσιν ἀρχὰς μιᾶς ἐξελίξεως διὰ τῆς ὁποίας διακρίνονται ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος ἀπὸ τὰς κοινωνίας

(1) Πρὸβλ. W. Wundt *Völkerpsychologie* καὶ *Elemente d' Völkerpsychologie*.

ζώων και ἐντόμων. Ἡ γλῶσσα κατὰ τὴν πρωτόγονον ταύτην κατάστασιν πλησιάζει πρὸς τὴν διὰ παντομιμηκῶν κινήσεων κατωτάτην βαθμίδα συνεννοήσεως καὶ ἡ διανόησις εἶναι ὅλως συνδετικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ. Μόνον τὸ πάθος τοῦ φάρου ἐκ τοῦ θαλάσσιου καὶ τῆς νόσου κλπ. φέρει τὸν ἄνθρωπον εἰς πίστιν πρὸς μαγικὰ μέσα καὶ πρὸς δαίμονας. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῇ ἐκδηλώσει τοιούτων παθῶν προκύπτουσι καὶ ἀνάλογοι παραστάσεις, κυριαρχοῦσαι ἐπὶ τοῦ βίου σὺν τῷ χρόνῳ, διὰ τοῦτο καὶ ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τοῦ σχηματισμοῦ τοιούτων παραστάσεων φθάνει εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα κατὰ τε τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον τῆς σκέψεως καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν, δηλαδή εἰς τὸ στάδιον τοῦ **Τοτεμισμού**. Ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ παραστάσεως περὶ ψυχῆς, ἢ ὁποῖα, ὅπως καὶ πᾶν αἰσθητόν, ἐκλαμβάνεται ὡς σῶμα καὶ ὕλη, προκύπτει ἡ παράστασις τοῦ **Τοτέμ**, ἢ θεωροῦσαι φορεῖς ψυχῆς τόσον ζῶα, ὅσον καὶ φυτὰ καὶ ἄψυχα ἀντικείμενα. Τὸ ζῶον ὅμως ἐπίδραξεν περισσότεραν ὄλων τῶν ἄλλων. Ἡ πίστις πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αὐτοῦ **Τοτέμ**, ἐνάγει ὀλόκληρα φύλα καὶ γένη ἀνθρώπων, ἅτινα συναισθάνονται τὴν ἐνότητά των ὡς πρὸς τοὺς ξένους ἀνθρώπους. Ἡ τοιαύτη συναίσθησις τῆς ἐνότητος φέρει κατόπιν εἰς ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας καὶ εἰς ὑποδιαίρεσεις τῆς ἠνωμένης μάζης, ὅποτε προκύπτει ἡ καθοδηγοῦσα καὶ διευθύνουσα προσώπικότης (ὁ **Ἡγεμών**). Ἡ οἰκογένεια λαμβάνει ἕτερον σχηματισμὸν διὰ τῆς ἐξωγαμίας καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μεταβάλλονται καὶ αἱ οἰκονομικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ σχέσεις τῆς κοινωνίας.

Ὁ **Τοτεμισμός**, κατὰ τὸν W. Wundt, διὰ τῆς λατρείας ζῶων ὡς προγόνων, ἐξελισσεται εἰς λατρείαν ἀνθρώπων ὡς προγόνων, ὅπως προκύπτει ἐκ τῆς ἑξατομικεύσεως τοῦ **Τοτέμ**, διότι κατ' ἀρχὰς μὲν λατρεύονται πολλὰ ζῶα, ἀργότερον ὅμως καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ἡ λατρεία περιορίζεται εἰς ἓν ζῶον καὶ ἐκ τῆς ἑξατομικεύσεως ταύτης προκαλεῖται ἡ λατρεία ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐπέδειξαν τὰς εἰς τὸ λατρευόμενον ζῶον ἀποδιδόμενας ιδιότητες. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον προκύπτει ἡ παράστασις τοῦ **Ἡρώος**, ἐκ δὲ τῆς παραστάσεως Ἡρώος καὶ δαίμονος ἡ ἔννοια ἰδεωδῶν Ἡρώων, ὅτινες ἀποτελοῦσι τοὺς θεοὺς. Τοιοῦτοτρόπως ἐκ τοῦ σταδίου τοῦ **Τοτεμισμού** περιέρχεται ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ τρίτον στάδιον τῶν «**Ἡρώων καὶ Θεῶν**». Ἡ κοινωνία κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἀποτελεῖ πολιτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνότητα ἔχουσαν συναίσθησιν τῆς ἐνότητός της καὶ κανονίζουσαν τὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων καὶ τὰς πρὸς ἄλλους λαοὺς τοιαύτας. Ἡ συμβαίνουσα ὅμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κοινωνικὴ δράσις, φέρει εἰς τὴν ἀνάδειξιν προ-

σωπικότητων καὶ εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς τὸν ἄνθρωπον. Οὕτω προάγεται ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ ἰδέα, ἣτοι ὁ ἀνθρωπισμός, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ τέταρτον στάδιον τῆς ἐξελλξεως. Ἡ ἰδέα ἐξελλξεως τοῦ ἀνθρωπισμοῦ φέρει κατόπιν εἰς τὴν ἔννοιαν παγκοσμίου ἐνότητος διὰ διαδόσεως πολιτισμοῦ συντελοῦντος εἰς τὴν ἐμφάνισιν παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Ὁ W. Wundt κατέληξεν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν σταδίων τούτων δορῶμενος ἐξ ἐξωτερικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἐξελλξεως, ὅπως εἶναι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, τὰ ἀντικείμενα, τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα τῶν πρωτογόνων, μυθολογικῶς κλπ. ζῶντων. Ἐκ τούτων ἐοχημάτισε τὴν ἔννοιαν τοῦ πρωτογόνου ὡς παρουσιάζοντος τὸ ἐλάχιστον τῆς πνευματικῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας. Ἄλλὰ τὸ «ἐλάχιστον τῆς πνευματικῆς δράσεως» εἶναι διατύπωσις γλωσσικὴ τοῦ ὅτι αἰσθανόμεθα καὶ ὄχι ἐρμηνεία, οἱ λοιποὶ δὲ χαρακτηρισμοί, συμβολικοὶ τῶν σταδίων τῆς ἐξελλξεως. Διὰ τοῦτο λοιπόν, ἐφ' ὅσον ἔχομεν ἀνάγκην, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προσδιορίσωμεν ἀκριβῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐρμηνεύσωμεν, τὰ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ καθορίσωμεν ἕτερα στάδια βασιζόμενα ἀμέσως εἰς τὴν ἐξελισσομένην πνευματικὴν ζωὴν. Διὰ νὰ κατορθώσωμεν ὁμῶς τοῦτο πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν καὶ νὰ εὑρωμεν τὴν ἀμεσον ἐκδήλωσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ἀμεσωτάτη πασῶν τῶν ἄλλων ἐκδήλωσις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, παρουσιάζεται εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ περιεχόμενον εἴτε τοῦ προφορικοῦ, εἴτε τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἡ γλῶσσα, ὡς ἐξωτερικεύσεις καὶ διατύπωσις παντὸς ἐν τῇ συνειδήσει καὶ τῇ πνευματικῇ ζωῇ συμβαίνοντος, ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀποτελεῖ τὴν ἀμεσωτάτην ἐκδήλωσιν τῆς συνειδήσεως. Τοῦτο δὲ πάλιν, διότι περὶ γλώσσης, ὅπως καὶ περὶ συνειδήσεως δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐκεῖ, ὅπου ἐκπληροῦνται οἱ ἐπόμενοι ὅροι: 1) τῆς ἀλλαγῆς καταστάσεως καὶ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀντιλήψεως περὶ τῆς ἀλλαγῆς ταύτης. 2) τῆς συνδέσεως τῆς ἀλλαγῆς ταύτης πρὸς προηγουμένης γενομένης ἀντιληπτάς, καταστάσεις καὶ τῆς συγχρόνου διακρίσεως ταύτης ἐξ ἐκείνων. 3) τῆς διατυπώσεως καὶ ἐξωτερικεύσεως τῆς ἐνσυνειδήτου τοιαύτης ἀλλαγῆς καταστάσεως. 4) τῆς κατὰ συνείδησιν ἐπεξεργασίας τῆς τοιαύτης ἐκδηλώσεως (διακρίσεως, συγκρίσεως, συνδέσεως κλπ.).

Ἐπειδὴ δὲ τὸν βαθμὸν τῆς ἐξελλξεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ τῆς συνειδήσεως ἐξακριβώνομεν κυρίως, ὄχι διὰ σπουδῆς τῆς γλώσσης καθ' ἑαυτὴν μόνον καὶ κατὰ τὰς τυπικὰς αὐτῆς (γραμματικὰς, συντακτικὰς κλπ.) σχέσεις, ἀλλὰ πρὸ παντὸς διὰ σπουδῆς τοῦ εἶδους

τοῦ περιεχομένου αὐτῆς καὶ διὰ μελέτης τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τοῦτο γίνεται ἀντικείμενον ἐνσυνειδήτου ἐπεξεργασίας, διὰ τοῦτο εἰς τοιαῦτα περιεχόμενα δυνάμεθα νὰ εὐρώμεν τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὰ στάδια αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν τῶν μορφῶν. Ἀναχωροῦντες ἕκ τινος βαθμοῦ ἐξελίξεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου καὶ βαίνοντες ὀπισθοβατικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ εὐρώμεν τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἐξελίξεως, ἤτοι τὴν πρωτόγονον κατάστασιν, ἣ ὁποία ὡς πρώτη ἐκδήλωσις θάπετέλει τὸ στάδιον τῆς ἐξελίξεως ἐκεῖνο, κατὰ τὸ ὅποιον πράγματι αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι περιορίζονται εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἀγόμεθα ἐν μὲν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ καὶ ταῖς περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεσιν, διὰ τῶν προσηγηθείσων τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ τῆς φιλοσοφίας μυθολογιῶν εἰς προμυθολογικὴν τινα κατάστασιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἔλλειπει ἡ αὐτογνωσία, ἀήθη δ' ἀντικείμενα, ζῶα καὶ φυτόα λαμβάνονται ὡς ἐνσυνειδήτα καὶ ἐξαρτῶσι πνευματικῶς τὸν ἄνθρωπον, ἐν δὲ τῇ ἀτομικῇ συνειδήσει εἰς τὴν πρώτην ἰσείνην δυναμικὴν κατάστασιν, ὑφ' ἣν παρουσιάζεται τὸ βρέφος καὶ τὸ νήπιον. Ἡ προμυθολογικὴ αὕτη κατάστασις ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ αἱ πρώται στιγμαὶ λειτουργίας συνειδήσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ χαρακτηρίζονται δι' ἑλλείψεως αὐτογνωσίας, διὰ τῆς ἀδυναμίας διακρίσεως τῶν σχέσεων τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν καταστάσεων καὶ διὰ τῆς ἐξαρτήσεως τῆς κοινωνίας ἢ τοῦ ἀτόμου ἐκ τῶν ἐπιδρῶντων φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν παραγόντων.

Ἡ τοιαύτη πρωτόγονος κατάστασις ἐκδηλοῦται καὶ διατυπώσεται γλωσσικῶς, ἐν μὲν τῷ κοινωνικῷ βίῳ διὰ τῶν πρωτογόνων ἐκείνων μύθων, μυθολογιῶν ἢ παραμυθίων, ὅπου οὐδεμία διάκρισις καὶ συσχετίσις ἐνσυνειδήτου ἰδιοτήτων, καταστάσεων καὶ ενεργειῶν ἔξ ἀντικειμένων, φυτῶν, ζῴων καὶ ἀνθρώπων φαίνεται (Märchen) ἐν δὲ τῷ ἀτομικῷ βίῳ διὰ τῶν γλωσσικῶν ἐκδηλώσεων τῶν νηπίων καὶ τῆς πειραματικῆς παρακολούθησεως τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Τὰ παραμύθια, ἢ προμύθια, τῶν πρωτογόνων δύνανται νὰ ἀποδώσωσι τὴν πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἐξελίξεως, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκδηλοῦσιν ἀνάλογον πολιτικὸν ἀντιπροσωπευόμενον δι' ἐργαλείων καὶ ἀντικειμένων ἐρχομένων εἰς φῶς ἔξ ἀνασκαφῶν καὶ προδιδόντων ἄγνωσιν χρήσεως καὶ συσχετίσεως φυσικῶν φαινομένων καὶ ἀντικειμένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συμπερῶνόνσι πρὸς τὰ παραμύθια τῶν τε ὑπαρξέντων ποτε πρωτογόνων λαῶν καὶ τῶν ἤδη διατελοῦντων εἰς τοιαύτην κατάστασιν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀφρικῇ, εἰς τὰ δάση τῆς Βραζιλίας, εἰς τὰς νήσους τοῦ Εἰθιοπικοῦ, εἰς ἀπώτερα βόρεια καὶ νότια μέρη. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν τούτων τῆς ἑλλείψεως συνειδήσεως τῶν

σχέσεων μεταξύ ἐγώ, αντικειμένων κλπ. εὐρίσκεται καὶ εἰς τὴν πρώτην ἐν τῷ βρέφει καὶ τῷ νηπίῳ λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως διὰ τοῦτο ὀφείλομεν εἰς τὸ παραμύθιον μὲν καὶ προμύθιον εἰς τὴν πρώτην δὲ νηπιακὴν συνείδησιν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐκδήλωσιν τῆς πρωτογά-νου καταστάσεως. Τὸ πρῶτον λοιπὸν στάδιον ταύτης ὡς ἐκδηλοῦται γλωσσικῶς παρουσιάζει ἑλλειψιν αὐτο-γνωσίας καὶ αὐτοσυνειδησίας ὡς καὶ ἑλλειψιν συνειδήσεως τῶν σχέσεων μεταξύ ἐγώ καὶ αντικειμένων καὶ καταστάσεων, ἢ μεταξύ φύσεως καὶ πνευματικοῦ βίου. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο, ἡ ζωὴ καὶ ἡ συνείδησις προσεγγίζει ἐπὶ τοσοῦτον πρὸς τὸ κτηνώδες ἔνστικτον, ὥστε μόνις καὶ μόνον διὰ τῆς δυναμικότητός της πρὸς ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν νὰ διακρίνηται τοῦ μὴ δυναμένου νὰ ἐξελιχθῆ ζωικοῦ ἔνστικτου. Καὶ εἶναι τὸ στάδιον τοῦτο ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τῆς λειτουργίας συνειδήσεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, διότι ἂν χωρήσωμεν ἀκόμη πρὸς τὰ ὀπίσω δὲν ἀπαντῶμεν δυναμικὴν μορφήν συνειδήσεως καὶ πνευματικῆς ζωῆς, ὅπου δὲ δὲν ἀπαντᾶται λειτουργία συνειδήσεως ἢ ἀρχὴ πνευματικῆς ζωῆς καὶ ὑπὸ στοιχειωδεστάτην ἀκόμη μορφήν, ἐκεῖ δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀνθρώπου ἢ περὶ συνειδήσεως. Διὰ τοῦτο αἱ κατ' ἄλλας θεωρίας προσπάθειαι πρὸς παραγωγήν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ ζώων καὶ κατωτέρων ὀργανισμῶν δι' ἐξελίξεως, ἀποβαίνουσι μάταιαι πάντοτε καὶ καταλήγουσιν εἰς τερατολογίας ἢ μυθοπλασίας καὶ ἀστηρίκτους ὑποθέσεις. Εἶναι δυνατόν βεβαίως ἡ σωματικὴ συγκρότησις τοῦ ἀνθρώπου νὰ περιλαμβάνῃ τὰς αὐτὰς χημικὰς οὐσίας, τὰς ὁποίας περιλαμβάνουσι καὶ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ὄρυκτά. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον κάμνει τὸν ἀνθρώπον τοιοῦτον εἶναι ἡ λειτουργία συνειδήσεως καὶ ἡ ἐξέλιξις αὐτῆς, τοῦτο δὲ δὲν ἀπαντᾶται οὔτε εἰς τὰ ζῶα, οὔτε εἰς τὰ φυτὰ καὶ τὰ ὄρυκτά.

Τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐξελίξεως διὰ τῶν πρὸς τὴν φύσιν καὶ πρὸς τὴν ζωὴν ἀλληλεπιδράσεων ἀκολουθεῖ ἡ διάκρισις ἀψύχων ἀπὸ ἐμφύχων καὶ ἡ ἀπόδοσις εἰς ἀνθρωπόμορφα φανταστικά ὄντα τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων καὶ δυνάμεων, ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται καὶ ἡ ἀτομικὴ συνείδησις. Αἱ διὰ τῶν αντικειμένων, λειτουργιῶν καὶ καταστάσεων ἐν τῇ φύσει ἐκδηλούμεναι ἐνέργειαι προσωποποιοῦνται κατὰ προβολὴν τῶν οἰκείων ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ λειτουργιῶν συνειδήσεως καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐμφανίζεται ὁ κυρίως μύθος φέρων ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀνθρώπου θεοποιουμένους (ἀνθρωπομορφισμός). Ἡδη ἀρχεται ἡ διάκρισις μεταξύ φαινομένου, ἐνεργείας, καταστάσεως καὶ ἀντικειμένου καὶ λαμβάνει χώραν ἀμυδρά τις συσχέτισις ἀψύχων πρὸς

ἐμφυχα, ἀντικειμένων πρὸς ἐνεργείας, καταστάσεων πρὸς Ἐγὼ τι, τὸ ὅποιον ὅμως ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ θεωρούμενον ὡς ἔξω τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς ἄλλον τρόπον ὑπάρχον, ἐξαντικειμενικεύεται καὶ ἀποδίδεται εἰς συνολικόν τινα καὶ κατὰ προβολὴν τῶν οἰκείων ιδιοτήτων σχηματιζόμενον ἄνθρωπον. Ἐπὶ τοιαύτων περιεχομένων στηρίζονται αἱ μυθολογίαι τῶν διαφόρων λαῶν. Ἐνῶ δὲ κατὰ βάσιν καὶ κατὰ τὰ γενικά χαρακτηριστικά αἱ μυθολογίαι ὅλων τῶν λαῶν ὁμοιάζουσιν, λόγῳ ἐν τούτοις τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν παραλλάσσουσιν ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας καὶ τὰ ὑπερέχοντα χαρακτηριστικά. Ταῦτα, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἰδιαιτέρας συνθήκας ἐκδηλοῦνται διὰ δυνάμεων, ἀρετῶν κλπ. λαμβανομένων κατὰ προβολὴν τῶν οἰκείων ψυχικῶν δυνάμεων, ὧν συνείδησιν ἀληθῆ δὲν ἔχουσι, διότι θεωροῦσι πηγὴν αὐτῶν ἄλλην παρὰ τὴν ἐκ τῶν σχέσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων πρὸς τὴν ζωὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν. Λόγῳ τῶν τοιαύτων συνθηκῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω διακρίνεται ἡ Ἰνδικὴ Μυθολογία ἐν ἣ κυριαρχεῖ τὸ συναίσθημα, τῆς Ἰουδαϊκῆς ἵπκου διὰ τῶν περὶ θεοῦ, κοινωνίας καὶ φύσεως ἀντιλήψεων ἐξαιρέται ἡ βούλησις καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐν ἣ ἐξαιρέται ἡ διανόησις (Προμηθεὺς κλπ. ὅροι κατωτέρω).

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λοιπὸν ἔχομεν τὸ δεύτερον διὰ τοῦ μύθου καὶ τῆς μυθολογίας ἐκδηλούμενον στάδιον τῆς ἐξελίξεως κατὰ τὸ ὅποιον αἱ μὲν ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς κοινωνίας συγκεντροῦνται εἰς ἀντικειμενικῶς ὅλως καὶ ἀνθρωπομορφικῶς λαμβανομένην καὶ ὡς ἀνεξάρτητον θεωρουμένην συνείδησιν, ἡ λειτουργία δὲ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν παιδικὴν λεγομένην ἡλικίαν προάγεται μέχρι τοῦ σημείου τοῦ νὰ διακρίνη τὸ ἐγὼ τῶν περικυκλούντων ἀντικειμένων, ἐνεργειῶν καὶ καταστάσεων χωρὶς νὰ ἔχη ἀκριβῶς συνείδησιν τῶν σχέσεων αὐτοῦ.

Τὸ στάδιον τοῦτο ἀκολουθεῖ τρίτον, δυνάμενον συντόμως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἐμβάθυνσις εἰς τὰς σχέσεις ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων, ζωῆς καὶ φύσεως, καθὼς μᾶς πληροφορεῖ ἡ μετὰ τὰς Μυθολογίας καὶ ὑπὸ εὐνοϊκοὺς φυσικοὺς καὶ κοινωνικοὺς ὅρους δυναμένη νὰ ἀναπτυχθῆ φιλοσοφία καὶ ἀνθρωπίνῃ ἐπιστήμῃ. Διὰ τούτων αἱ ἀντιλήψεις περὶ κόσμου καὶ ζωῆς καὶ τὰ ἰδεώδη φέρουσιν εἰς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῶν παραγόντων ζωῆς καὶ φύσεως καὶ εἰς συσχέτισιν πρὸς τὸ ἐγὼ. Τὸ ἄτομον καθίσταται ἐνσυνείδητον τῶν ὑπαρχουσῶν σχέσεων καὶ δύναται νὰ ἐκτιμᾷ αὐτὰς δεόντως.

Διὰ τῶν τοιούτων ὁμως συσχετίσεων καὶ ἐκτιμήσεων τῶν παραγόντων (φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν) ἐπέρχεται ἡ ἔννοια τῆς σχέσεως καὶ ἀλληλεξαρτήσεως τῶν πάντων καὶ σχηματίζονται ἀντιλήψεις περὶ τοῦ συνόλου. Ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ συνόλου ἐν τῇ ἐν γένει μὲν πνευματικῇ ζωῇ ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ τῆς φιλοσοφίας, ὅπου γίνεται προσπάθεια ἐρμηνείας τῆς συνολικῆς ταύτης σχέσεως καὶ αἰτίας τῶν πάντων, ἐν δὲ τῇ ἀτομικῇ συνειδήσει δι' ἐρεύνης τῶν παντοδαπῶν σχέσεων μεταξὺ φυσικοῦ, κοινωνικοῦ συνόλου καὶ τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ ἢ τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἐν τῇ ἐν γένει πνευματικῇ ζωῇ ἐπικρατεῖ ἡ ἐπιστήμη, τοὔτεστι ἡ δι' ἰδίας ἐμβαθύνσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς συνειδήσεως κατανόησις τῶν ἐπικρατουσῶν σχέσεων. Ὁ θρησκευτικὸς δαγματισμὸς ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, κρίσιν, λογικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀπόδειξιν καὶ οὕτω σχηματίζεται κεφάλαιον γνώσεων. Ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις, γνῶσις καὶ ἐπιστήμη χωρεῖ πρὸς τὰς ἀκροτάτας αἰτίας καὶ σχέσεις καὶ εὐρίσκεται τοιοῦτοτρόπως πρὸ συνολικῆς τινος ἐπιδράσεως, ἣν ἐρμηνεύει, ἀφ' ἑνὸς μὲν μονιστικῶς ὡς ἀπορρέουσαν ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου τῆς φύσεως καὶ τῶν διεπόντων ταύτην νόμων (ὕλισμὸς) ἢ ἐξ ἐπιδράσεως τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συνόλου (ιδεαλισμὸς), ἀφ' ἑτέρου δὲ δυαδιστικῶς ὡς ἀπορρέουσαν ἐξ ἴσου ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων παραγόντων φύσεως καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Τὴν τάσιν πρὸς εὗρεσιν μιᾶς καὶ κοινῆς τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς αἰτίων (μεταφυσική), ἀντικαθιστᾷ ἡ εἰς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν παρατήρησιν, τὴν διὰ περιγραφῆς γεγονότων ἐρμηνείαν, ἐρειδομένη ἐπιστήμη. Παρὰ τὸν τοιοῦτον ἐμπειρισμὸν, ἀναπτύσσεται κατόπιν ὁ νοολογισμὸς καὶ ιδεαλισμὸς, ὅστις φέρει εἰς τὸν κριτικισμὸν καὶ τὸν πραγματισμὸν. Τὰ ἀξιώματα καὶ αἱ ὑποθέσεις αἱ πολλαπλαῖ φέρουσιν εἰς τὴν ἐπαρκῆ, καὶ μετὰ λόγου ἐκτίμησιν τῶν παραγόντων καὶ τῶν ὑπὸ μορφὴν φύσεως καὶ ζωῆς ἐκδηλώσεων τῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Ἡ ὡς φύσις καὶ ζωὴ ἀντικειμενικῶς (objektiv) ἐκδηλουμένη πραγματικότης καὶ ἡ ἐμβάθυνσις εἰς τὰ κατὰ τὴν συνείδησιν καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐκ παραλλήλου, φέρουσιν εἰς συνείδησιν τῶν ἐπικρατουσῶν σχέσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων καὶ ἀποκαλύπτουσιν οὕτω τὴν ἁρμονίαν καὶ σχέσιν ζωῆς καὶ φύσεως, πνεύματος καὶ ὕλης, συνειδήσεως καὶ ἀντικειμένου ἐνσυνειδήτου λειτουργίας.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ στάδιον τῆς ἐμβαθύνσεως εἰς τὰς σχέσεις ζωῆς καὶ φύσεως, συνειδήσεως καὶ ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων ἐκ τῆς φύσεως καὶ ἐκ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κυριαρχίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης ἀκολουθεῖ ἡ ἔννοια τῆς συνολικῆς ἀλληλεπιδράσεως. Ἡ ἐμβά-

θυσίαι δὲ εἰς τὰ κατὰ τὴν τοιαύτην συνολικὴν ἀλληλεπίδρασιν διὰ τῶν μονιστικῶν καὶ δυαδιστικῶν θεωριῶν τοῦ ὕλισμοῦ καὶ πραγματισμοῦ ἢ τῶν θεωριῶν καὶ ὑποδιαίρεσεων τοῦ ἰδεαλισμοῦ φέρει εἰς ἐπαρκῆ πάντων τῶν παραγόντων ἐκτίμησιν καὶ εἰς τὴν ἔννοιαν τῶν ἐπικρατουσῶν ἁρμονικῶν σχέσεων. Ἡ μελέτη τούτων πάλιν φέρει εἰς τὴν κατ' ἀξίαν κατάταξιν τῶν παραγόντων ζωῆς καὶ φύσεως, πνεύματος καὶ ὕλης, καὶ εἰς τὴν μελέτην καὶ ἐρμηνεύειαν τῶν σχέσεων αὐτῶν. Ἡδὴ ἡ συνείδησις ὡς λειτουργία καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ ὑπὸ μορφὴν ἀντιλήψεων περὶ κόσμου καὶ ζωῆς εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον πρὸς τὴν ἀλήθειαν καὶ πρὸς τὴν πραγματικότητα ἐπαφήν. Ἡ ἀτομικὴ συνείδησις διὰ τῶν διαφόρων ἡλικιῶν καὶ κατ' ἐπίδρασιν τῆς φύσεως καὶ ζωῆς (κοινωνίας καὶ ἐκπαιδεύσεως) φθάνει εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἐξελέξεώς της. Τὰ οὕτως ἐξελιχθέντα ἄτομα ζῶσι τὴν σύγχρονον ζωὴν ἥτοι ἔχουσι ἐνστερνισθῆ ἰὰς ἐν γένει περὶ κόσμου καὶ ζωῆς, ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη, καὶ διὰ τῆς ἀτομικῆς τῶν μορφώσεως, ἰδιουφίας καὶ ἀναπτύξεως συμβάλλουσιν εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν κοινῶν ἰδεωδῶν καὶ διὰ τούτων εἰς τὴν ἀνάπτυξιν νέων ἀντιλήψεων, ἰδεωδῶν κλπ. Τὰ ἄτομα ὅμως μετὰ συμπλήρωσιν τῆς σταδιοδρομίας τοῦ βίου των ἀποθνήσκουσι σωματικῶς καὶ ἐξαφανίζονται, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν των γεννῶνται ἄλλα ἄτομα. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον, ἐνῶ τὸ ἄτομον ἐξαφανίζεται, ἡ κοινωνία διὰ τῶν γεννήσεων ἀνανεοῦται διαρκῶς καὶ διαιώνεται. Ἀλλὰ τὴν διαίωσιν αὐτῆς καὶ ἀθανασίαν ἐξασφαλίζει ὄχι μόνον διὰ τῶν γεννήσεων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς μεταδόσεως τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεων καὶ τῶν ἰδεωδῶν αὐτῆς εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Τὰ γεννώμενα ἄτομα ἄνευ τῶν τοιούτων ἀντιλήψεων καὶ ἰδεωδῶν, ἄνευ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξ ἧς ἐγενήθησαν κοινωνίας καὶ ἄνευ ἀναλόγου ἀγωγῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχίσωσι τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη τῆς γεννησάσης αὐτὰ κοινωνίας. Ἐὰν δὲ ἤθελε τοιοῦτόν τι συμβῆ, τότε ἡ κοινωνία θνήσκει καὶ ἀπόλλυται. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν διὰ τῶν γεννήσεων (σωματικῆς ὑπάρξεως) καὶ διὰ τῆς ἀγωγῆς (πνευματικῆς διαίωσισεως καὶ ἀναπαραγωγῆς) συγχρόνως ἐξασφαλίζεται ἡ μακροβιότης καὶ ἡ ἀθανασία τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐκδηλουμένης ἐν γένει πνευματικῆς ζωῆς.

Ἡ οὕτω δὲ διαρκῶς καὶ ἀδιακόπως ζῶσα κοινωνία συνετελεῖ διαρκοῦς ἀλληλεπίδρασεὺς τῆς πρὸς τὴν ζωὴν καὶ πρὸς τὴν φύσιν χωρεῖ πρὸς τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰς σχέσεις καὶ ἀλληλουχίας τῆς πραγματικότητος καὶ διὰ ταύτης σχηματίζει τὴν ἔννοιαν μιᾶς ἀληθοῦς καὶ ἀδιαφιλονικήτου πραγματικότητος ὅποτε ἐν πλήρει συνειδήσει τῶν καθ'

ἑαυτὴν ἀναπτύσσει ἀντιλήψεις καὶ ἰδεώδη διαρκῶς ἐμβαθύνουσα εἰς τὰ κατὰ τὴν ἀληθῆ ταύτην πραγματικότητα.

Συνοψίζοντες τὰνωτέρω ἔχομεν τὰ ἐπόμενα στάδια ἐξελίξεως :

1) Τὸ στάδιον τῆς πρωτογόνου καταστάσεως, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς ἐξελίξεως. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο πλήρης ἄγνοια καὶ ἀσυναίσθησία τῶν σχέσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων ζωῆς καὶ φύσεως, περιβάλλοντος καὶ λειτουργίας συνειδήσεως ἐπικρατεῖ. Τὸ πρωτόγονον τοῦτο στάδιον ἐκδηλοῦται εἰς τὰ παραμύθια ἢ προμύθια καὶ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τῶν νηπίων καὶ βρεφῶν.

2) Τὸ στάδιον τῆς μυθολογικῆς περιόδου, καθ' ὃ αἱ σχέσεις καὶ αἱ ἐξαρτήσεις ἀποδίδονται εἰς μυθολογικὰ καὶ φανταστικὰ ὄντα, τῶν ὁποίων ἡ ἔννοια σχηματίζεται κατὰ προβολὴν καὶ προέκτασιν τῶν ἰδιοτήτων τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο σχηματίζεται ἡ ἔννοια ἐξαρτήσεως ἐκ δυνάμεων ἀνθρωπομορφικῶν ἐπέκεινα τῶν ἀμέσως ἀντιληπτῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως ἢ τῶν ἀντικειμένων καὶ φαινομένων καὶ κατὰ προβολὴν τῶν οἰκείων ἰδιοτήτων, σχηματιζομένων. Ἡ ἀτομικὴ συνείδησις κατὰ τὸ δεύτερον τοῦτο στάδιον διακρίνει ἀντικείμενον καὶ φαινόμενον, λειτουργίας καὶ καταστάσεις, ἀδυνατεῖ ὅμως νὰ συσχετίσῃ πάντα ταῦτα. εἴτε καθ' ἑαυτά, εἴτε καὶ πρὸς τὸ ἐγὼ καὶ τὴν συνείδησιν. Τὸ στάδιον τοῦτο ἐκδηλοῦται εἰς τὰς μυθολογίας πάντων τῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν παιδικὴν κυρίως ἡλικίαν. Αἱ μυθολογίαι ἀπὸ τῆς πολυθείας καταλήγουσι βαθμηδὸν εἰς μονοθεϊστικὰς ἀντιλήψεις, καθ' ὅς μίᾳ ἐκ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐξάιρεται, ἀναλόγως πρὸς τὰς φυσικὰς τῶν ἐκάσταχοῦ λαῶν καὶ τὰς κοινωνικὰς συνθήκας. Οὕτω προκύπτουσιν αἱ διὰ τοῦ Βουδισμού καὶ τῶν Βραχμάνων ἐκδηλούμεναι ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη, ὅπου τὸ συναίσθημα παῖζει μέγιστον ρόλον, αἱ ἐν τῇ ἑβραϊκῇ μυθολογίᾳ ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη τὰ ἔχοντα κέντρον τὴν βούλησιν καὶ τὴν προσωποποίησιν αὐτῆς καὶ αἱ διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας ἀντιλήψεις καὶ τὰ ἰδεώδη, ὅπου ἐξάιρεται ἡ διανόησις.

3) Τὸ στάδιον τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς περιόδου, ὡς ἐκδηλοῦται τοῦτο διὰ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει, ἡ ὁποία βασίζεται εἰς τὸ ἀλάνθαστον τῆς διανοήσεως. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο ἡ ἐμβάθυνσις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατευθύνεται εἰς τὰς αἰτίας τῶν ὄντων καθ' ἑαυτὰς καὶ ἀσχέτως πρὸς τὴν λειτουργίαν συνειδήσεως καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν ἐν γένει.

4) Τὸ στάδιον τῆς ἀντιλήψεως τοῦ συνόλου, ὡς ἐκδηλοῦται εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἐν γένει φιλοσοφίαν, καθ' ἣν ἡ ἔννοια τοῦ σύμπαντος

μορφούται πλήρως και γίνονται προσπαιθμένα έρμηγείας τών σχέσεων και άλληλεπιδράσεων αὐτοῦ. Κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο, κατόπιν μορφώσεως τῆς έννοίας τοῦ συνόλου γίνεται προσπαιθμένα έρμηγείας εἰς τὰ κατ' αὐτὸ και εἰς τὰς ἐξ αὐτοῦ σχέσεις και άλληλεπιδράσεις. Έντεῦθεν προκύπτει α) ἡ ὄλιστική και έμπειρική άποψη ἡ θεωροῦσαι σύνολον τῆν φύσιν και τοὺς μηχανικοὺς αὐτῆς νόμους, ὑπ' οὓς κατατάσσει και τῆν πνευματικὴν ζωὴν και τῆν άτομικὴν συνείδησιν, β) ἡ ιδεολογική και νοολογική άποψη ἡ θεωροῦσαι σύνολον τῆν πνευματικὴν ζωὴν και τῆν συνείδησιν τείνουσαν διαρκῶς πρὸς ἀντεπίγνωσιν γ) ἡ πραγματιστική και κριτική άποψη ἡ ὅποια ἀποβαλοῦσαι πᾶσαν μεταφυσικὴν ιδεολογίαν περιορίζεται εἰς τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ και εἰς τὸ εἶδος τῶν ἀντιλήψεων, αἱ ὅποια σχηματίζονται ἐν τῇ πνευματικῇ ζωῇ και ἐν τῇ άτομικῇ συνείδησει και βασίζονται εἰς αξιώματα και ὑποθέσεις σύμφωνα πρὸς τοὺς θεμελιώδεις τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως νόμους. δ) ἡ ψυχολογική άποψη και' ἦν πᾶσαι αἰτία και σχέση τῶν ὄντων έρμηγείται κατ' ἀναφορὴν πρὸς τῆν λειτουργίαν συνείδησεως και πρὸς τῆν εξέλιξιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς.

β) Τὸ στάδιον τῆς πλήρους κατανοήσεως τῶν σχέσεων και ἐπιδράσεων πάντων τῶν παραγόντων, και' ὃ διὰ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, διὰ τῆς ψυχολογίας και διὰ τῆς φιλοσοφίας γίνεται ἡ δέουσα έρμηγείας εἰς τὰ κατὰ τῆν ἀληθῆ πραγματικότητα, κανονίζονται αἱ σχέσεις πάντων τῶν ὄλικῶν και πνευματικῶν παραγόντων και ἐκτιμῶνται κατ' ἀξίαν.

Τὸ στάδιον τοῦτο ἀκολουθοῦσαι ἔτερι έρμηγείας εἰς τὰς σχέσεις και λεπτομερείας και κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον και ἡ πλήρης έπιαφή πρὸς τῆν ἀληθῆ πραγματικότητα φέρει εἰς περαιτέρω εξέλιξιν καιά τε τῆν γνώσιν τῶν συμβαινόντων και κατὰ τῆν ἐπίγνωσιν τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν και τῆν λειτουργίαν τῆς συνείδησεως. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τῆν αἰώνιαν και ἀπέραντον ζωὴν, διὰ τῶν άλληλεπιδράσεων μεταξὺ φύσεως, κοινωνικῆς ζωῆς και λειτουργίας συνείδησεως, παρακολουθεῖ αἰωνία ἐπίσης πρὸσδος και εξέλιξις, τῆν ὅποιαν χαρακτηρίζουσιν αἱ ἐναλλασσόμεναι ἀντιλήψεις περὶ κόσμου και ζωῆς και τὰ ιδεώδη.

7. Διαίρεσις τῆς Ἱστορίας τῆς Ψυχολογίας.

Συμφώνως πρὸς τῆν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ διαίρεσιν τῆς συμβαινούσης εξέλιξεως εἰς στάδια και βαθμοὺς και ἡ παρούσα ἱστορία τῆς ψυχολογίας διαίρεῖται εἰς ἀνάλογα μέρη ἀνταποκρινόμενα εἰς τῆν συμβαινουσαν εξέλιξιν και τὰ στάδια αὐτῆς.

Οὕτω τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος περιλαμβάνει τὰς πρωτογόνους καὶ μυθολογικὰς ἀντιλήψεις περὶ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ὡς ἐκδηλοῦνται εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς λειτουργίας ἀτομικῆς συνειδήσεως, καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς ἀντιλήψεις περὶ ψυχῆς καὶ ψυχικῶν φαινομένων.

Τὸ δεύτερον μέρος περιέχει τὰς ἐξελισσομένας ἀντιλήψεις περὶ ψυχῆς καὶ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὸ ἀνθρωποκεντρικὸν στάδιον τῆς ἐξέλιξεως καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν.

Τὸ τρίτον μέρος ἀφιερῶνται εἰς τὰς περὶ ψυχῆς, ἢ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου θεωρίας τοῦ μεσαίωνος, ὅποτε κυριαρχεῖ ἡ ἀντίληψις περὶ συνόλου ὡς ἀντικειμενικῆς αἰτίας καὶ περὶ ψυχῆς ὡς βάσεως τῆς ἀναπτύξεως καὶ τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὸ τέταρτον μέρος ἐκτίθενται αἱ περὶ ἐξαρτήσεως καὶ σχέσεως ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς τῆς ἀναγεννήσεως καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος.

Τὸ πέμπτον μέρος περιλαμβάνει τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων διὰ τῶν ὕλιστῶν καὶ ἰδεαλιστῶν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ W. Wundt καὶ τὸ ἕκτον καὶ τελευταῖον μέρος ἀσχολεῖται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ W. Wundt καὶ κατόπιν ἐξέλιξιν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας.